

Lantraser – en vigtig resurs for fremtiden

af Håkan Hallander, författare, fil dr

Håkan Tunón

Nationella programmet för traditionell kunskap, CBM

Så länge Sverige har haft lantbruksmyndigheter har värdet av landets inhemska husdjur förringats eller till och med förnekats. Först under de senaste två-tre decennierna har situationen börjat ljusna. Lantraserna har bevarats, men av enskilda eldsjälar och gräsrotsorganisationer.

Att lantraserna överhuvud funnits kvar har berott på en urgammal bondetradition att vara skeptisk mot myndighetspropåer och försiktighet i att investera i nymodigheter. Särskilt äldre småbönder och liknande har behållit sina gamla djur, dels för att de fungerat bra i det aktuella brukningssystemet, dels av nyssnämnda misstro, men till stor del också därför att livslång kontakt med och umgänge med djuren fått dem att se husdjuren som kära vänner. Detta till skillnad från myndigheters uppfattning av djur som produktionsfaktorer.

Eldsjälar, sanna idealister, har sedan kunnat identifiera lantraserna och bevara dem. Vi ska vara innerligt tacksamma för dessa landsbygdens hjältar som har gjort att djuren fortfarande finns kvar.

Vägen till nytt program

På uppdrag från regeringen behandlade Jordbruksverket för några år sedan i samråd med ett antal andra intressenter frågan om hur ett husdjursgenetiskt program skulle se ut. Detta resulterade i rapporten Förslag till nationellt program för förvaltning av husdjursgenetiska resurser (Jordbruksverket 2003:13). Den är intressant och innehåller många viktiga ståndpunkter, men svävar på målet när det gäller flera viktiga detaljer för målens förverkligande, exempelvis vilka aktörer som borde göra vad, tidsplaner, kostnader och finansieringsvägar. Rapporten saknar också ett verkligt erkännande av alla idealisternas arbete. Om myndigheter vill samarbeta positivt med lantrasorganisationer måste ett erkännande ligga till grund för ömsesidig förståelse. Utan denna kom-

mer alltid samarbetet att halta.

Exakt vilken status rapporten har idag vet vi inte, men Jordbruksverket samlade våren 2006 åter en rådgivande grupp för dessa frågor. I det sammanhanget har CBM valt att med rådets välsignelse utarbeta ett förslag till hur en aktionsplan skulle kunna se ut; naturligtvis till stor del utifrån de erfarenheter som har gjorts med arbetet inom det nationella programmet för växtgenetiska resurser (Programmet för odlad mångfald, POM), som Jordbruksverket och CBM driver tillsammans.

Problem med små populationer

Ett nationellt program för husdjursgenetiska resurser måste i första hand se genetiska resurser utifrån ett livsmedelssäkerhetsperspektiv. Men också historiska, sociala, landskapsmässiga och andra aspekter måste vägas in. De moderna raserna klarar sig hyggligt via näringens egna insatser, men när en ras börjar tappa i ekonomisk betydelse är den och dess gener i fara. Ett akut exempel är vår låglandsras som i nuvarande tappning är en internationell ras, främst byggd på kanadensiskt material. Av den gamla svenska låglandsrasen, en förstklassig produktionsras, finns idag betydligt färre djur kvar än exempelvis de hotade lantraserna rödkulla och fjällko.

Lantraserna var nära att utrotas, men tack vare hängivet arbete av gräsrotter finns gott hopp för framtiden. Fortfarande kvarstår dock åtskilliga problem att lösa. En från husdjurexperterna ofta framförd synpunkt är

Rödkullan koen Lissskuna fra Dalarne, som 20 årig. Hun blev 26 år gammel og fødte 23 kalve, og klarede alt uden dyrlægebesøg.

att små populationer ofta får problem med inavelsdepression. Eftersom lantraserna i många fall har räddats fram ur just små populationer bör denna risk beaktas. Men bland våra lantraser förefaller problemet litet – endast ölandsgåsen har visat vissa tendenser. Samtidigt finns det många exempel på populationer som startats med bara ett par djur, i några fall enbart med en hona med ungar, och som tvärs emot vad man kan vänta sig utifrån genetisk teori inte har drabbats av inavelsproblem. Tvärtom frodas och förökar de sig med imponerande resultat. Exempel är getter, svin och åsnor på små oceanöar som Galapagos. Motsvarande exempel finns bland keldjur (guldhamster) och försöksdjur (råttor och möss). Den genetiska bredden hos utgångsdjuren torde vara avgörande. Här behövs forskning om populationerna. Åtskillig dokumentation finns dock redan i lantrasorganisationernas arkiv.

Miljömål och bevarande

Miljömålspropositionen Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag (2004/05:150) säger i miljö kvalitetsmålet Ett rikt odlingslandskap "Den genetiska variationen hos domesticerade djur och växter bevaras. Kulturväxter bevaras så långt möjligt på sina historiska platser." (s 166). Tidsaspekten för uppfyllande av målen brukar sättas till en generation, det vill säga 20–30 år.

EU-kommissionen går något längre i sitt meddelande om biologisk mångfald (Halting the loss of biodiversity by 2010 – and beyond: Sustaining ecosystem services for human well-being, 2006) där det framhålls att EU-länderna bör verka för att öka insatserna för bevarande av genetisk variation hos domesticerade växter och djur och särskilt bevara dem in situ (Technical annex A2.1.11), det vill säga i de system där de uppkommit. Det finns stora problem förknippade med att bevara husdjursraser "på sina historiska platser", som skogsjordbruk, fäbodan och fjällägenheter, men för bibehållandet av rasernas egenskaper är det önskvärt. Lantraserna spelar en viktig roll i arbetet med att bevara den hävdgynnade biodiversiteten.

Bevarande i ursprunglig miljö

Jordbruksverkets rapport pekar på att raserna har anpassat sig lokalt till den miljö där de har uppkommit. Att genetiskt material förändras sig över tid är välbekant och det är viktigt att inte underskatta miljöns påverkan på selektionen. Till skillnad från växtgenetiska resurser har djuren också en social dimension, även den selektions-påverkad. Ungar lär sig av äldre djur att förhålla sig till olika företeelser i omgivningen. Röd-kullor på skogsbete i Dalarna har således en

annan erfarenhetsbas och kunskap än djur i en ladugård. Detta gör att in situ-djuren kan hantera sin situation bättre än ex situ-djuren. De vet vad som går att äta och hur man rör sig i skogen. In situ bör därför vara i den produktionsmiljö där djuren är framavlade.

De flesta lantraser är resultat av andra brukningssystem än dagens. Humanitära, ekonomiska, etiska och djurvårdsregelmässiga skäl hindrar oss från att hålla djuren som man gjorde i det gamla systemet. Vi bör dock anstränga oss att komma så nära detta system som möjligt utan att göra våld på de nämnda faktorerna. I bevarandet av human traditionell kunskap kan man inte nog poängtera vikten av bevarandet av det traditionella samspelet mellan människor och djur. Förhållandet mellan fäbodkullan och korna bygger på erfarenhet och traderad kunskap från äldre generationer; inte bara mellan olika generationer människor utan

Insitu bevaring helt op i vor tid. Her svin på olden i Estremadura, Spanien 1987.

även mellan olika generationer djur.

Lantrasfrågan tvärvetenskaplig

I december förra året beslutade regeringen att CBM skulle inrätta ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald; ett beslut som till stor del vilade på Konventionen om biologisk mångfald. Bevarandet av lantsoernas och -rasernas genetiska resurser är intimt förknippat med bevarandet av traditionell kunskap och lokalsamhällen med traditionella livssätt. Bevarandet är inte bara ett bevarande, det bör också inkludera ett stort mått av forskning. Främst kanske rörande metodik och det befintliga genetiska materialet samt naturligtvis även om vilka ekosystemtjänster vi får av lantraserna i deras rätta miljö, men också insatser inom det human- och samhällsvetenskapliga verksamhetsområdet. Det kräver också ett stort mått av kunskap om och förståelse för dessa djur för att kunna samarbeta med dem som arbetar med det faktiska in situ-bevarande

som vi nationellt är ålagda att genomföra.

En genbank krävs

Livsmedelsproducerande företag är ekonomiskt tvingade att hela tiden anpassa sina produkter till marknadens krav. Här finns inte tid till eller råd att bevara den genetiska bredden, vilket kan medföra att en del genetiskt material försummas och kanske till och med tillåts försvinna. Vad som är lönsamt på marknaden ändrar sig snabbt. Exempelvis kan en sjukdom som fågelinfluensa på mycket kort tid förändra ett konsumtionsmönster. För att kunna svara på förändringskravet krävs en bred genetisk bas, och här har lantraserna en självklar uppgift.

Det kan inte råda tvivel om att genresursbevarande är statens ansvarsområde. Detta desto mer som det understryks av ovannämnda rapporter och EU-kommissionens meddelande. Hittills har lantrasernas bevarande i huvudsak burits upp av eldsjälar och lantrasorganisationer. Det är av allra största vikt att staten tar sitt ansvar i det fort-satta viktiga arbetet med att bevara en genbank av de nationella resurser som våra svenska lantraser utgör och som är en försäkring mot framtida förändringar.

*Illustrationer fra Håkan Hallanders bog:
"Svenska Lantraser" 3.udg.1994.*

Vad är en lantras?

Man brukar definiera en lantras som en population husdjur av en art, som funnits så länge i ett särskilt område att den har anpassat sig till det aktuella området och dess förutsättningar. Ett exempel är gotlandsrussen på Gotland. Om brukaren styr denna anpassning kallas det avel. Eftersom brukaren givetvis vill att djuren och produktionen fungerar i det aktuella marknadsläget, kommer egenskaper och genuppsättning som är lämpliga i just detta område att ha störst möjlighet att utvecklas. Förutom marknadsläget påverkar också lokala faktorer som fodertillgång, klimat och växtlighet. Givetvis kommer djurhållaren att uppleva förändringen som en förbättring om den medför bättre lönsamhet. På lång sikt kan avel innebära förluster av arvs massa, särskilt om endast få utvalda djur tillåts få avkomma.

Eftersom förändringar förr gick förhållandevis långsamt hade djurmaterialet god tid på sig att anpassa sig och styrningen från människans sida var mindre. Idag sker förändringar med högre hastighet och möjligheterna att styra aveln efter specifika funktionskrav är avsevärt större, varför dagens djurmateriäl knappast kan nå samma breda anpassning till sin miljö som forna tiders

Lyset i hønsehuset

I en overskyet midvinter er der i realiteten ofte kun 4 timers brugbart dagslys at gøre godt med, og det er alt for lidt til, at dyrene kun nå at samle foderenergi nok til resten af det ofte kolde døgn. Resultatet bliver, at de i nattens løb tærer på egne reserver, og sker det nat efter nat, falder den generelle sundhedstilstand hurtigt, og hønsene bliver kritisk modtagelige for kulde, bakterieangreb og virus.

Hønsene har behov for mindst 10 timers rimeligt dagslys i døgnet, og forlanger vi, at de tilmed skal lægge æg, er 12-13 timers dagslys det mål, vi bør sætte.

Den sag må vi klare med kunstig supplements-belysning, og det er misforstået "økologisk tankegang" at kræve, at de skal kunne klare sig med det, "naturen byder", for vi har nu engang rykket dem bort fra deres naturlige biotop.

Tilrettelæggelse af lysprogrammet

Den lystidsforøgelse, vi giver dyrene, bør gives om morgenen, således at aftenskumringen kan komme på naturlig måde, så dyrene i god tid kan finde deres plads på hjalet, hvad de ikke formår, hvis lyset bliver slukket pludseligt. Så vil mange af dem tilbringe natten rundt om i hjørner på gulvet

Ud fra skemaet kan vi se, at hvis vi fra nu af tænder lys klokken 5 om morgenen, og slukker det, når det er blevet lyst, vil vi ende med, at dyrene får en naturlig lystidsforøgelse, hvor vores medvirken kan slutte omkring 1. april. (gider man ikke stå op klokken 5 hver dag, kan man i dag meget billigt anskaffe et tænd-og-sluk-ur, der kan klare det lille problem.

Men for at dyrene skal have glæde af en automatisk lystænding klokken 5, er det nødvendigt at "morgenfodre" lige så stille om aftenen, når dyrene er gået til ro, så morgenbordet er dækket, når lyset tændes, og dyrene hopper ned for at begynde dagens